

AF
CHRISTIAN VRÆNGMOSE
JENSEN

Kågen

– nye fund af en forsvundet bådtype

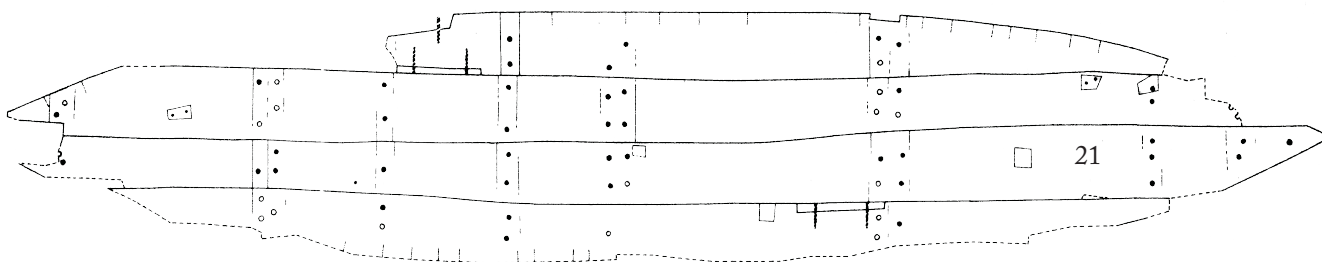
I Nibe kan man endnu få et godt indtryk af sildekågen som bådtype. I 1988-89 blev der bygget en kopi til formidling af byens tidligere så vigtige sildefiskeri. Den drives af Nibe Kaaglaug. (Foto: Nibe Kaaglaug).

Ved arkæologiske undersøgelser i Gabelsgade i Aalborg i 2009 og i Mellemgade 21 i Nibe i 2010 blev der fundet stumper af brede bøgplanker, der langs den ene rand havde et karakteristisk, vinklet knæk. Efter en indledende undren blev det klart, at der måtte være tale om bundplanker fra kåge, den tidligere så almindelige, fladbundede bådtype i den østlige Limfjord. Kågen fandtes i forskellige størrelser og blev brugt til både fiskeri, handel og anden transport. Med sin flade bund uden køl var den ideel til Limfjordens mange lave vande og kunne desuden løbe op på stranden eller i åmundinger ved landing. Kågen forbindes især med det store sildefiskeri, der fandt sted i århundrederne frem til 1800-tallet. Ved sildefiskeriet, der fortrinsvis blev praktiseret i de lavvandede bredninger, kunne den sejle hen over de stående bundgarn, der var det vigtigste fangstredskab.

Ældre fund af kåge

Man regner med, at kågen både rent navnemæssigt og som bådtype er beslægtet med koggen, der var Hansestædernes vigtige og fladbundede handelsskib i middelalderen. Første gang, kågen nævnes

Opmåling af kågbunden, der blev fundet ved Valsted vest for Nibe i 1968. Bunden er 8,15 m lang og 1,55 m på det bredeste sted.

Fragment af bundplanke fra Gabelsgade. Ved randen ses den karakteristiske og delvist afbrækkede kant.

De 6 fragmenter af bundplanker, der i 2009 blev fundet i Gabelsgade i Aalborg.

som bådtype i forbindelse med sildefiskeriet i den østlige Limfjord, er i 1551, altså kort efter middelalderen. Men først i forbindelse med den såkaldte "Limfjordskommission af 1741" dukker den ældste beskrivelse op, hvori kågen beskrives som bygget af eg, med flad bund, spidse ender og lodrette sider. Senere omkring 1800 fortælles det, at kågene har flade bunde af bøg og klinkbyggede sider af eg. En beskrivelse fra omkring 1830 gentager træsorten bøg som byggemateriale, hvilket er nok så interessant i lyset af de aktuelle fund. Ingen kåge fra tiden før 1800-tallet er bevaret, og kun et par gange tidligere er der ved den østlige Limfjord fundet rester af kåge i arkæologiske sammenhænge. Det største fund var en hel bund, der i 1968 blev fundet i strandkanten ud for Valsted vest for Nibe. Kågen mentes at have tilhørt fiskerfamilien Pallesen, der i 1800-tallet boede på den nærmeste matrikel. Denne forbindelse og datering er nok meget sandsynlig, men dog noget usikker. Det andet 'kågfund' blev gjort i 1962 i Aalborg syd for Nytorv under den nuværende Salling-bygning. I dette tilfælde var der kun tale om en bådside, der var genanvendt i et bolværk eller lignende. Der manglede således den karakteristiske flade bund, og med tilsyneladende mindst 8 bordplanker må det være mere end tvivlsomt, om der overhovedet var tale om en kåg og ikke en kølbygget båd. Det nærmeste, man hidtil har kunnet komme en ældre kåg fra sildefiskeriets storhedstid, er den model fra 1703, der er ophængt i Nibe kirke. Samlet set er det således yderst beskedent, hvad der findes af håndgribelig viden om kågene fra tiden før de ældste beskrivelser, men de nye fund kan bidrage til opklaring af enkelte konstruktionsdetaljer og dimensioner.

Gabelsgade i Aalborg

Af de nyfundne kågdele er de ældste fra Gabelsgade i Aalborg. De er årringsdateret til tiden lige omkring år 1500, og med disse er vi tilbage i den sidste del af middelalderen og kågbygningstraditionen her. Delene var blevet genanvendt i et bolværk, der ud fra en tidligere årringsdatering synes at stamme fra 1530'erne eller tiden kort derefter. Kågen har altså haft mindst 30 år på bagen, da den blev kasseret. I bolværket indgik der både stykker af bundens tykke bøgeplanker og af sidernes egeplanker, der alle i lodret stilling var gravet ned i den tidligere fjordbund. Der fandtes i alt 6 fragmenter af bundplanker, der alle ved yderranden havde rester af en afbrækket, vinklet kant. Dette dog på nær det mindste og dårligst bevarede fragment. I den vinklede kant var der rustrede spor efter søm eller klinknagler, der forklarer funktionen af denne. Det nederste bord har simpelthen været sømmet i den rejste kant, hvorved det har været let at ombøje sømmene på den indvendige side. Når det antages at dreje sig om søm, skyldes det deres konsekvente benyttelse ved samlingen af sidens bordplanker i øvrigt. Ved Valsted-bunden havde det nederste bord også været sømmet i bundplanken. Her var der dog ikke nogen rejst kant. Måske er man gået bort fra denne kant, der også umid-

Et udsnit af de fragmenterede bordplanker, der blev fundet i Gabelsgade. Nederst til venstre ses noget af det tvundne, tjærede hår, der har været anvendt som tætningsmateriale.

delbart virker som et svagt led i konstruktionen. Da alle fragmenterne fra Gabelsgade med fuld bredde var forsynet med en kant, er det nærliggende at tro, at bunden alene har bestået af to planker af denne type. Hvis dette er tilfældet, har bunden sandsynligvis haft en største bredde på mindst ca. 130 cm. Herimod kan det dog påpeges, at der i Valsted-kågen indgik 4 bundplanker, der tilsammen gav en største bredde på ca. 155 cm. Det kan således ikke afvises, at der måske mangler én eller to planker midt i bunden fra Gabelsgade. Hvis den foreslåede bredde på ca. 130 cm imidlertid er den korrekte, er der altså tale om et mindre fartøj end kågen fra Valsted, der havde en bundlængde på ca. 8,15 m. Bundplankerne fra Gabelsgade var tydeligt tyndest ved deres ydre, vinklede kant med tykkelser på 3-5 cm. Ved den indre kant målt generelt tykkelser på 5-7 cm. De målte, uens tykkelser tyder på, at der har været et kraftigt slid på bunden, og at dette var mest markant på de ydre partier. Hvis plankerne oprindeligt har haft en ens tykkelse i hele bredden, må den have været meget lig de 8 cm, der målt i Valsted. I to af plankefragmenterne var der gennemgående huller til trænegler, der må stamme fra spantkonstruktionen eller tværgående bundstokke (revler), der har holdt bundplankerne sammen. I et tredje fragment var der fire naglehuller, der med deres parvise placering synes at stamme fra både en bundstok og et spant eller spanteknæ på dette sted. Bredden på de enkelte bundstokke og spanter må have været omkring 10-11 cm.

Bordplankerne var som nævnt af eg. De var 23,5 cm brede og 3 cm tykke. Indbyrdes var de samlet med ombøjede søm, der var givet to 90 graders bøjninger, hvorved spidsen på indvendig side i båden blev slået tilbage i planken. Da mange af sømmene var bortrustede, skiltes bordstumperne typisk fra hinanden ved opgravningen, hvil-

Et af de bevarede søm, der har holdt bordplankerne fra Gabelsgade sammen.

De 7 fragmenter af bundplanker fra 'den ældre kåg', der i 2010 blev fundet i Mellemgade 21 i Nibe.

ket resulterede i lidt af et puslespil. Der syntes i et tilfælde, om end noget usikkert, at kunne tælles 5 sammenhørende bordplanker, der måske har været antallet i den enkelte bådside. Det nederste bord har som nævnt sikkert været sømmet i bundplankernes rejste kant. Plankernes indbyrdes overlap (land) blev set med varierende bredder på ned til ca. 5 cm. I nogle tilfælde var planketykkelsen ved overlappet med den næste planke skråt affaset til ca. halv tykkelse. Med denne indfældning i hinanden har det måske været tilstræbt at give stævnpartierne en glat yderside, som det kendes både fra modellen i Nibe fra 1703 og fra langt yngre kågbygning. Mellem plankernes overlap var der tætningsmateriale af tjæret dyrehår, der var formet som en tovlignende snoning. Fragmenterne viste desuden eksempler på helt overlappende planker, hvilket måske stammer fra såkaldte lasker. Det er plankestumper, der er påsat indvendigt ved samlingen af plankerne i længderetningen. De formodede lasker var tætnet med et lag af tjærede totter af dyrehår. I bordplankerne optrådte der endeligt huller, der viste, at disse har været naglet til spantkonstruktionen med trænagler.

Mindre tømmerdele fra 'den ældre kåg' fra Mellemgade 21 i Nibe. Yderst til højre ses en hel bundstok. De øvrige tømmerdele lader sig vanskeligere bestemme. Alle dele er af eg på nær det lyse stykke, der er af en anden blødere løvtræssort. Den fastsiddende nagle er fra den sekundære brug i brønden.

Mellemgade 21 i Nibe

Kågdelen fra Mellemgade 21 i Nibe blev fundet i to brønde, hvor tømmeret var genanvendt til opbygningen af de firkantede brøndskakter. Den ene brønd har formentlig været den andens afløser, således at der ikke var den store tidsforskel mellem de to. De forskellige grundlæggende brøndkonstruktioner tyder dog på, at det nok ikke er de samme personer, der har lavet brøndene. Brøndene synes at have fungeret engang i perioden ca. 1550-1650. Dateringen er dog foretaget alene ud fra keramikfund og må regnes for en smule usikker. I det følgende vil brøndenes bådømmer blive omtalt som henholdsvis 'den ældre kåg' og 'den yngre kåg'.

Den ældre kåg

Til den ældre kåg hører i alt 8 fragmenter af brede bundplanker af bøg foruden 5 mindre stykker egetømmer og et enkelt bøgestykke, der måske har tilhørt kågens bundstokke, ræling eller lignende. Ingen bordplanker blev fundet. To af bundplankerne udgjorde et spidst stævnparti og var endnu holdt sammen af en kort bundstok af eg, der med trænagler var naglet i bunden. Stævnen havde en

kraftig udgave af den karakteristiske rejste kant, der blev set i Gabelsgade. De øvrige 6 bundplanker havde tilsyneladende også rester af den vinklede kant, selv om det i et par tilfælde var lidt tvivlsomt. Igen kan det dog formodes, at kågens bund kun har bestået af to bundplanker. Det bredeste plankefragment målte 58 cm, hvilket formentlig var omtrent fuld bredde. Hvis plankerne har været symmetriske om midtaksen, har den maksimale bredde af bunden altså mindst været ca. 116 cm. Foruden stævnpartiet havde 4 fragmenter naglehuller til bundstokke eller spantkonstruktion. Plankerne viste tykkelser på ca. 3,5–6,0 cm. Igen synes der at have været et stort slid på bunden og desuden en decideret skade ved stævnen, hvor bunden simpelthen var revnet. Skaden var forsøgt repareret på undersiden med et stykke udlærred, hvorover der var påsømmet en tynd træplade. Tæt ved stævnspiden, men kun på den ene side, var der desuden to lodrette naglehuller, der ikke umiddelbart lader sig forklare. Foreløbigt kan der gættes på, at de stammer fra et siderorsfæste eller et knæ til stævnræret.

Den fastsiddende bundstok i stævnen var ca. 13 cm bred og 6 cm høj. Blandt de mindre stykker egetømmer fandtes der formentlig yderligere mindst en bundstok. Den var bevaret i fuld længde på 95 cm. Den havde 4 naglehuller, der må svare til naglehullerne i to bundplanker. Dermed synes bundstokken at bekræfte, at bunden kun har bestået af to planker. Ved de øvrige små egestykker og det enlige stykke bøgetømmer skal oprindelsen måske findes ved ræling eller bundstokke. De mange naglehuller og i flere tilfælde lidt krummende forløb tyder i hvert fald på en oprindelse i kågen.

Den yngre kåg

Fra den yngre kåg blev der kun fundet 6 fragmenter af bundens bøgeplanker. Ingen af plankerne var bevaret i fuld bredde, og desuden var de mere nedbrudte end ved de øvrige fund. Der kan i dette tilfælde således ikke siges noget om kågens mulige bredde. Der blev ikke set spor efter den forhøjede kant ved randen. Med de manglende bredder kan det dog ikke vides, om den har været der. Ellers synes der at være tale om samme bundtype med tværgående bundstokke og spanter eller spanteknæ, der var naglet til bunden med trænagler.

Det velbevarede stævnparti fra 'den ældre kåg' fra Mellemgade 21 i Nibe. Udvendigt på kanten ses der rester af et påsømmet bræt, som sikkert stammer fra den reparation, der er foretaget på bundens underside.

Det mest intakte bundfragment fra 'den yngre kåg' fra Mellemgade 21 i Nibe. Spor efter forsvundne bundstokke og spanter eller spanteknæ anes som tværgående mørke striber.

Igen ses det desuden, at kun nogle af bundstokkene var ledsaget af et spant eller spanteknæ. På et af bundfragmenterne har bundstokkene siddet med en indbyrdes afstand på ca. 32 og 35 cm, mens den enkelte bundstok havde en bredde på ca. 10 cm.

Afslutning

Efter de aktuelle fund synes i hvert fald enkelte fællestræk at kunne påpeges for de ældre kåge. Det første, der springer i øjnene, er den konsekvente brug af bøgetræ til bundens planker. Det må være en tradition, der er begyndt allerede i middelalderen og fortsat helt op i 1800-tallet. Til kågens skelet og beklædning synes egetræ at være foretrukket. Bemærkelsesværdig er også brugen af søm og ikke nagler til samling af bordplanker, som det kunne konstateres i Gabelsgade og måske ved Valsted-fundet. Interessant nok ligger der også heri en lille parallel til koggerne, hvor man anvendte søm ved bordenes samlinger. På trods af en aldersforskel på vel 50-100 år mellem kågen fra Gabelsgade og den ældre fra Mellemgade synes der at være tale om ret ens både, i hvert fald hvad angår bundene og bådenes størrelser. Begge fartøjer har tilsyneladende været en anelse mindre end den godt 8 m lange kåg fra Valsted. Det må være rimeligt at forestille sig længder på omkring 6-7 m. Denne størrelse synes i øvrigt at være den almindelige blandt den yngste generation af kåge fra slutningen af 1800-tallet og op i 1900-tallet. Med den relativt beskedne størrelse er der nok ingen tvivl om, at de nyfundne kåge har været brugt i middelalderens og renæssancens store sildefiskeri.

Forslag til læsning

Crumlin-Pedersen, Ole: Cog – kogge – kaag. I Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg, Årbog 1965.

Jensen, Lars Bro & Jens Østergaard, 1990: Sildekaagen – engang Limfjordens vigtigste fiskerfartøj.

Rasmussen, Holger: Limfjordsfiskeriet før 1825.

Wohlfahrt, Eske, 1999: Bådtyper på Limfjorden – en kulturhistorisk oversigt. Limfjordsmuseets småskrifter nr. 19.